

SƏN HARALISAN, ZAVALLI TİMON?!

və yaxud

Şekspirin bizə nə dəxli var?

(resenziyavari mülahizələr)

Hər şeydən əvvəl yazımın janr təyini açığlayım. Bu qısa izahat sonrakı fikir və mülahizələrimin necə var – yeni, düşündüyüm kimi anlaşılmasına yardımçı ola bilər. Eyni zamanda, bu sayaq janr təyininin haqqında söhbət açacağım tamaşanın məhz məna-məzmun və forma bəçimindən qaynaqlandığına bəri başdan işarə etmək istəyirəm.

Beləliklə, niyə «resenziya» yox, «resenziyavari»?

«Resenziya» sözünün etimologiyasının kökündə «senz» - «dəyər» mənası açıq-aşkar sezildiyyə görə, bu janrın başlıca məqsədi «dəyərləndirmə», «qiymətvermə» kimi müəyyənleşdirilir. «Afinalı Timon» tamaşasını isə dəyərləndirməkdən çox uzağam, ona görə ki, bu səhnə əsərindən o qədər hər cür (!) yeni bedii informasiya almışam ki, onları nizamlamaq... təhlil etmək... əxz etmək... anladığılarımı sistemleşdirmək daha aktual və dəyərdim ki, mənim üçün daha səmərəlidir. O ki qaldı sadalanan məqsədlərimin «format»ına, bunun üçün ənənəvi reseenziya janrının formal çərçivələri yararlı görünməkdədir. Odur ki, bundan faydalanmağı özümə rəva bildim.

Yuxarıda söylədiyim kimi, haqqında söz açacağım tamaşanın qarşıma qoyduğu suallara birmənalı və «dəmir məntiq»ə əsaslanan cavablarım yoxdur. O cavabları indi, yaza-yaza tapmağa cəhd edəcəyəm ki, bu «təcrübə» teatr həyatımızda mühüm hadisə saydığım «Afinalı Timon» tamaşasının gələcək seyrcilərinə «qavrayış kodları»nı tərtib etməyə bəlkə də kömək etsin.

Kimdir, axı, bu Şekspir?!

Dünya teatr, insanlarsa aktyordur...

V.Şekspir.

Şekspir adı ilə bəğli olan bütün müəmmalara baxmayaraq, dahi ingilis dramaturqu neçə əsrdir ki, bəşər mədəniyyətinin tükənməyən xəzinəsi olaraq dünya teatrları tərəfindən «istifadə» edilir. Mədəniyyət tarixinin təsdiqi kimi yer üzündə mövcud olan bütün inkişaf etmiş milli mədəniyyətlərin teatrları öz dövrünün mühüm aktual suallarına cavab

verməkdən ötrü Şekspire üz tutur, Şekspirlə «məsləhətləşir», Şekspirlə «höcətləşir», amma bütün hallarda Şekspirlə h e s a b l a ş ı r l a r. Azərbaycan milli teatr sənəti də bu mənada istisna deyil. Öz inkişaf tarixində Şekspire dönə-dönə müraciət edən milli teatrımız onu həm «özəlləşdirib», «özününküləşdirib», həm də ona «məhək daşı» statusunu qazandıraraq bu dahi dramaturqu özünün sənət İdealı – əlçatmaz, ünyetməz, amma əbədi hərəkətə sövq edən bir fenomen kimi müəyyənləşdirib...

...Ustad rejissorumuz Azər Paşa Nemət öz yaradıcı bioqrafiyasında ikinci dəfədir ki, dahi Şekspire müraciət edir və onun pyeslərinə verdiyi quruluşlar bütün başqa səciyyələriylə yanaşı, bütövlükdə milli teatrımızın bu günkü durumunu, potensial imkanlarını, dünya teatr müstəvisində yerini və ən ümdəsi! – inkişaf perspektivlərini açmağa qadir olan mədəniyyət hadisəsinə çevrilir. Bu sözlər nə görkəmli rejissorumuzun ünvanına komplimentidir, nə də ki, mənim sübyektiv fikrimdir; bu – mədəniyyət faktının quru konstataşiyasıdır...

Dramaturq – rejissor – yozum.

Tənhalıq başlayır ordan bu yana

Keçdikcə keçirməz, atam balası...

Ramiz Rövşən.

***   ***   ***   ***

Azər Paşa Nemətin Şekspire münasibəti, yumşaq desək, bir qədər mürekkəbdir. Onunla dəfələrlə apardığım söhbətlərdən mənə məlum oldu ki, o, Şekspire gözüyumulu «səcdə qılan»lardan deyil və Şekspirin dramaturgiyasını bu vaxtaca müraciət etdiyi çoxsaylı pyeslərdən heç də üstün tutmur. Eyni zamanda, əsl yüksək peşəkar kimi o, Şekspirin teatr sənətinin inkişafındakı rolunu və əhəmiyyətini də layiqincə dəyərləndirir və

Şekspirə müraciəti həm özündən, həm də milli teatr prosesindən ötrü haqlı olaraq faydalı hesab edir.

Tamaşanın müəllifi Azər Paşa Nemətin Şekspirin o qədər də məşhur olmayan və demək olar ki, nadir hallarda tamaşaya qoyulan «Afinalı Timon» kimi bir pyesə müraciət etməsinin səbəbini açıqlamaq üçün rejissorun yaradıcılıq tarixçəsinə nəzər salmaq faydalı olar.

Deyirlər ki, hər istedadlı sənətkar ömrü boyu bir əsər yaradır. Və bu əsər «ömür uzunluğunda olan ideya»nın (Dostoyevski) realizəsidir. Bu fikri rejissor Azər Paşa Nemətə şamil etdikdə demək olar ki, o, qırx ildən çox zaman kəsiyini ehtiva edən rejissor yaradıcılığında, əslində, bir mövzunun içində mövcud olan suallara cavab axtarmaq, tapmaq və onlara bənzərsiz səhnə biçimi verməklə məşğuldur. Bütün dediklərimiz, şəxsiz ki, rejissorun son parlaq uğuru olan «Afinalı Timon» tamaşasında əyani surətdə görünməkdədir. Sözügedən tamaşanın nümunəsində bu gün biz milli teatrımızda «Azər Paşa Nemətin fərdi teatr poetikası» haqqında söhbət açmağa və bütün mülahizələrimizi, qənaətlərimizi faktlarla əsaslandırmağa bilirik.

Nədir «Azər Paşa Nemətin fərdi teatr poetikası»nın «Afinalı Timon» prizmasından aşkarlanan səciyyələri?

Yazımın qəzet səhifəsi üçün məhdud həcmi nəzərə alaraq, əslində, bu mürəkkəb suala qısa cavab verməliyəm.

Azər Paşa Nemətin bədii yaradıcılığının predmeti, mənəcə, həmişə **i n s a n t ə n h a l ı ğ ı** məsələsi olub. Bu məsələ, bir qayda olaraq, mənəvi-etik kontekstdə qoyulur və sadəcə desək, yaxşı... ləyaqətli... istedadlı... cəsarətli adamların özləriylə, sevdikləriylə, yaşadıkları cəmiyyət və zamanla düşmüş olduqları kəskin konflikt-münafişə şəraitində öz səhnə həllini tapır. Rejissorun bu konfliktə baxım bucağı öz fərdi dünyagörüşü və dünyaduyumuyla, həyat təcrübəsiylə yanaşı, həm də ümumbəşəri humanist ideallarla müəyyənləşdirilir: rejissor həmişə tənha qəhrəmanı ilə həmfikiridir, halına və müqəddəratına acısa da, böyük mənada ona bəraət

qazandırır. Bu mövqeyini Azər Paşa Nemət indiyə qədər müxtəlif janr və üslublara aid olan pyesləri səhnələyərkən parlaq şəkildə təsdiqləmişdir.

Onun «Hamlet»dən sonra «Afinalı Timon» pyesinə müraciət etməsi məndən ötrü əlamətdar haldır: bu tamaşada qəhrəmanın tənhalığı (təkliyi yox, məhz ekzistensial tənhalığı) rejissorun çağdaş dünyamıza öz iç dünyası prizmasından baxmasını və gördüklərinə münasibətini parlaq, deyərdim ki, əyani sürətdə açıqlayır. Rejissor yozumu məhz bu nöqtədən inkişaf etməyə başlayır. Məncə, Timonun faciəsinə təkən verən, ilk baxışdan mənasız, əsassız görünən hərəkətləri onun fatalistcəsinə tənhalığa məhkum olması ilə izah olunur. Timonun gizli, yalnız öz içində duyduğu tənhalığı hadisələrin kəskin gedişatında əyaniləşir və sonda, sözün əsl mənasında, onu tək-tənha yaşamağa vadar edir. Rejissora görə Timon kimi adamlardan ötrü bu cür yaşam tərzii təbiidir, çünki zətən böyük insan onsuz da cılız, xırda, riyakar, təmənnalı adamlar arasında əzəldən tənhadır. Bu yozumla Azər Paşa Nemət Şekspirin «Afinalı Timon» pyesinde mövcud olan boşluqları və məntiqsizlikləri aradan götürür, bütün diqqəti Timon kimi böyük insanların daxili aləmlərinin mürəkkəbliyinə və zamanları ilə barışmaz konfliktde olmasına yönəldir. Hər halda, bu mənim qavrayışımdan qaynaqlanan qənaətdir. Bununla mübahisə etmək olar, amma ustad aktyorumuz Fuad Poladovun Timon rolunda varolmasını görmək kifayətdir ki, tənhalıq mövzusunun bütün çalarlarını hisslərinlə duyub Timonun başına gələn faciəni onunla birgə yaşayasan və k a t a r s i s adlanan mənəvi təmizlənmə keçirəsən.

Rol – aktyor – məna.

*...Aktyorlarla ehtiyatlı davranın, milord,
onlar zamanın qısa icmalidir!..*

Şekspir Hamletin dili ilə.

Rejissor Azər Paşa Nemətin son illərdə gerçəkləşdirdiyi teatr layihələrinin həmmüəllifi, heç şübhəsiz ki, ustad aktyorumuz Fuad Poladovdur. Teatr sənətinin məlum həqiqətlərindən biri ondan ibarətdir ki, rejissor yalnız həmrəy, həmfikir aktyorla ən mürəkkəb sənət ideyalarını gerçəkləşdirə bilər. Aydın məsələdir ki, tələb olunan keyfiyyətlərin sırasında istedadın miqyası, peşəkarlıq, işgüzarlıq, fiziki və emosional potensial, xarici görkəm, səhnə məlahəti və şəxsiyyətin ləyaqəti mühüm amillərdir. Azər Paşa Nemətin bəxtindən Fuad Poladov bütün bu keyfiyyətlərə malik olan nadir sənətkardır!

Fuad Poladovun ifadəli, son dərəcə təsirli və məqsədyönlü səhnə varolmasını izləyərkən, məşhur bir xalq mahnısı beynimdə dolaşmağa başladı:

«Sən haralısan, haralı durna?

Ovçu əlindən yaralı durna?»

Tez bir zamanda anladım ki, bu sualı səhnədən mənə «yaralı durna» gözləri ilə baxan Fuada – Timona ünvanlayıram. Və az keçmədi ki, bu suala cavab da öz-özündən yarandı: buralıdır Timon! Ovçu isə həmişə olduğu kimi Zamandır ki, nədənsə məhz zətin böyükləri pusur, haqlayır, yaralıdır. Fuad Poladovun çoxmənalı, çoxqatlı və mürəkkəb oyun tərzindən yaranan konkret assosiasiyaların açıqlamasını verməyəcəyəm – bunu hər tamaşaçı özü etməlidir. Burada yalnız onu vurğulayacağam ki, Fuad Poladovun səhnəyə ilk gəlişinə xüsusi diqqət yetirmək lazımdır: sözügedən tamaşaya bir neçə dəfə baxandan sonra anladım ki, aktyor lap əvvəldən çox xəsis, incə, bəzən güclə sezilən vasitələrlə tamaşaçıya önəmli «mesaj»lar göndərir. Simfonik musiqidə olduğu kimi əsas mövzu elə əvvəldən təqdim olunur və iki saat yarım davam edən tamaşanın gedişatında apofeoz səviyyəsinə yüksəlir. Demək artıqdır ki, bu işin öhdəsindən yalnız böyük aktyor gələ bilər.

Tamaşanın müəllifi Azər Paşa Nemətin tərtib etdiyi «dövrün qısa icmalı» mükəmməl aktyor ansamblı tərəfindən canlı, emosional, bəzən

qorxudan, bəzən güldürən, amma hər dəfə gərgin düşüncələrə sövq edən «səhnə reportajı»nda salona – bizlərə ötürülür. Teatr tariximizdə uğurlu antrepriz örnəyi kimi dəyərləndirilən «Afinalı Timon» tamaşasında (Azərbaycan Teatr Xadimləri İttifaqı. «Pro-Sent» Prodüser Mərkəzi. «Zəfər» teatr studiyası.) Bakı teatrlarının aktyorları gözlənilməz, harmonik şəkildə tamaşanın vahid kompozisiyasını və ovqatını yaratmağa nail olur. Gözlənilməz sözcüyünü dəfələrlə təkrar etməli olacağam: bu təyini filosof Apemant rolunun ifaçısı Ramiz Məmmədova, Lutsiy, Senator, Quldur rollarının ifaçısı Vidadi Həsənova, Alkiviad rolunun ifaçısı Məmməd Səfaya, peşəkarcasına ifa olunan rəqslərə, son dərəcə səliqə ilə icra olunan mürəkkəb mizansəhnələrə aid etmək olar. O ki qaldı, ansamblı yaradan aktyorların ifasına – Qurban İsmayılov, Eyvaz İbrahimov, Aysad Məmmədov, İlqar Cahangirov, Pərviz Məmmədrzayev, Məhərrəm Musayev, Vidadi Əliyev, Ağaxan Şərifov, Rauf Şahsuvarov, İlham Əliyev, Elşən Rüstəmov, Vüsal Mehreliyev, İqrar Salamov, Elxan Qurbanov, Oqtay Mehdiyev və Vüsal Mustafayevin uğurlu səhnə obrazları yaradacaqlarını gözləyirdim, çünki hər birinin öz teatrında maraqlı işlərini çox görmüşdüm. Nə gözəl ki, bu dəfə də yanılmadım, hələ üstəlik bu istedadlı aktyorların Azər Paşa Nemət rejissurasının çərçivəsində tam yeni keyfiyyətlərinin üzə çıxmasına ürəkdən sevindim.

Sənətkar – prodüser – tamaşa.

...Bir xəyal ola gördüyümüz, yoxsa nigar?!

Füzuli.

«Afinalı Timon» tamaşasının ərsəyə gəlməsi öz işində ustad olan sənətkarların işbirliyindən yaranıb. Bu hal göz qabağında olsa da, onu açıqlayıb hər bir sənətkarın ümumi uğura qoyduğu payı dəyərləndirməmək insafsızlıq olar.

Klassik qərb dramaturgiyasının azərbaycan dilinə tərcüməsi problemi çoxdan ədəbi dairələri düşündürən məsələdir. Nədənsə, tərcüməçilərimiz dramaturji əsərlərə o qədər də meyli deyillər və buna görə də İ.İsrafilovun «Afinalı Timon» kimi pyesin mürəkkəb mətnini tərcümə etməsi təqdirəlayiqdir. Məncə, tərcümənin uğurlu olmasının iki əsas səbəbi var. Birincisi, tərcüməçinin teatr sənətinə yaxından bələd olmasıdır ki, bunun da nəticəsində biz səhnədən canlı monoloqlar, dialoqlar, sivri replikalar eşidirik. İkinci səbəb isə tərcüməçinin «vasitəçi dil» olan rus dilinin və öz doğma dilinin bütün linqvistik və ekstralingvistik qatlarını bilməsidir.

Beləliklə, əlində mükəmməl «ədəbi əsas» - «Afinalı Timon» pyesinin azərbaycan variantı olan Azər Paşa Nemət və tamaşanın rejissoru, prodüser, istedadlı sənətçi Rafiq Əliyev yaradıcı qrupu – rəssam və bəstəkarı öz yozumunun adekvat həllinə yönəltməkdə çətinlik çəkmədi.

Görkəmli rəssam Nazim Bəykişiyevin təqdim etdiyi səhnə qurğusu ən azı üç baxımdan «Afinalı Timon» mövzusunu tam mənada açmağa xidmət edir. Birincisi, baş qəhrəmanın tənhalığını bariz şəkildə vurğulayan səhnənin boşluğu və hərəkət edən, enib-düşən, yığılıb-açılan və beləliklə də, hər hərəkəti ilə məkanı bir göz qırpımında gözlənilməz tərzdə dəyişdirən qara pərdələrin ifadəliliyi zaman-zaman əlvan geyimli personajların səhnəyə dolmasıyla sanki tarazlaşır. Bu məqam Timonun tənha olması ideyasını daha da görümlü edir. İkincisi, məlumdur ki, bu cür səhnəqrafiya üsulu çox incə, ölçülüb-biçilmiş dəqiq işıqlandırmanı tələb edir. Tamaşada işıq həm adi funksiyasını – yəni aktyorları işıqlandırmanı təmin edir, həm bu və ya digər səhnələrin psixoloji ovqatını müəyyənləşdirir, həm də İşıqla Zülmətin əbədi mübarizəsinin estetik təzahürünü gerçəkləşdirir. Bir teatr rəssamı kimi N.Bəykişiyevi fərqləndirən cəhət verdiyi səhnə tərtibatının dramaturji inkişafa son dərəcə bağlı olmasıdır, yəni ki, onun əslində səhnə dizaynı adlandırılacaq bildiyimiz bu tərtibatı ilk növbədə bir-birini sürətlə əvəz edən hadisələrin ifadəliliyinə qulluq edir. Bəzi hallarda rəssamın işi sanki arxaya keçir, amma N.Bəykişiyev bunu müsbət nailiyyət kimi dəyərləndirir,

çünkü o, burada öz fərdi bacarığını deyil, tamaşanın ümumi məqsədlərinə sədaqətini nümayiş etdirməyi üstün tutur.

«Afinalı Timon» tamaşasının musiqi partiturası da ümumi ideyaya bağlılıqda görkəmli bəstəkar Siyavuş Kərimi tərəfindən tərtib olunub. Bu işdə bəstəkarın qarşısına çox mürəkkəb məqsəd qoyulub. Tamaşanın ümumi ovqatı ondan Qərb və Şərq, qədim və çağdaş, faciəvi və şux, konkret və mücərrəd musiqi materiallarının üzvi sintezini tələb edirdi. Tamaşaya baxarkən bütün səhnə ünsürlərinin – rejissor yozumunun, aktyor oyununun, tərtibatın vahid ritm və ahəng daxilindəki dinamik hərəkətinin məhz Siyavuş Kəriminin uğurlu musiqi sintezi sayəsində baş verməsini eşidirik, duyuruq, anlayırıq.

Yuxarıda toxunduğumuz bir məsələni burada xüsusilə vurğulamaq lazımdır. Azərbaycan teatr sənətində mövcud olan «istehsalat ənənəsi»ndən fərqli olaraq, «Afinalı Timon» tamaşası çoxdandır ki, dünya teatrında aparıcı olan «prodüserlik üsulu» ilə hazırlanıb. Belə ki, baş prodüser Ələkbər Tağızadə görkəmli sənətkarların ona təqdim etdikləri tamaşa ideyasının bədii-estetik, texniki-texnoloji, iqtisadi və təşkilati prinsiplərinin tutarlı olmasını təsdiqlədikdən sonra o qədər də sadə olmayan teatr layihəsinin icrasına inamla başladı. Teatr tariximizdə ilk sayıla bilən bu təcrübənin nəticəsi göz qabağındadır ki, bu gün biz «Afinalı Timon» kimi əsrarəngiz bir tamaşa haqqında danışa bilirik. «Prodüserlik üsulu»nun ən mühüm məqamı hazırlanan tamaşanın marketinqi, sadəcə dillə desək, onun bazarlanmasıdır. Artıq baş vermiş premyeralar bu layihənin «kommersiya effekti» baxımından da uğurlu olmasını təsdiqləməkdədir...